

LIBRIS

We know
books

ADAM HOCHSCHILD

FANTOMA REGELUI LEOPOLD

Lăcomie, teroare și eroism în Congo

Traducere din limba engleză de ADINA IHORA

Prefață de BARBARA KINGSOLVER

Cuprins

<i>Prefață de Barbara Kingsolver</i>	7
<i>Introducere</i>	17
<i>Prolog – „Negustorii de sclavi ne răpesc oamenii”</i>	23
 PARTEA ÎNTÂI – PĂȘIND PRIN FOC	37
Capitolul 1 – „Nu voi renunța la urmărire”	39
Capitolul 2 – Vulpă trece pârâul	52
Capitolul 3 – Un tort minunat	67
Capitolul 4 – „Tratatele trebuie să ne ofere totul”	82
Capitolul 5 – Din Florida la Berlin	98
Capitolul 6 – Sub steagul Yacht Clubului	112
Capitolul 7 – Primul eretic	127
Capitolul 8 – Acolo unde nu sunt Cele Zece Porunci	142
Capitolul 9 – Întâlnirea cu domnul Kurtz	169
Capitolul 10 – Copacul care plânge	180
Capitolul 11 – O societate secretă a ucigașilor	199
 PARTEA A DOUA – UN REGE LA ANANGHIE	215
Capitolul 12 – David și Goliath	217
Capitolul 13 – Pătrunzând în vizuina tâlharilor	228
Capitolul 14 – Revarsă lumina zilei asupra faptelor sale	243
Capitolul 15 – Răfuiala	261

Capitolul 16 – „Jurnaliștii nu-ți vor tăia chitanțe”	272
Capitolul 17 – Nimeni nu este străin	292
Capitolul 18 – Victorie?	316
Capitolul 19 – Marea uitare	336
Un cuvânt de încheiere personal	353
Mulțumiri	369
Note	373
Bibliografie.	415
Index.....	433

Prolog

„Negustorii de sclavi ne răpesc oamenii”

Când europenii au început să-și imagineze Africa de dincolo de Sahara, continentul pe care și-l închipuiau era un tărâm de vis, un loc al fanteziilor înspăimântătoare, un spațiu al supranaturalului. Ranulf Higden, un călugăr benedictin care a cartografiat lumea în jurul anului 1350, susținea că în Africa există oameni cu un singur ochi care își acoperă capul cu picioarele. Un geograf din secolul următor a afirmat că acest continent adăpostește oameni care au un picior, trei fețe și cap de leu. În 1459, un călugăr italian, Fra Mauro, a declarat că în Africa sălășluiește rocul, o pasăre atât de mare, încât poate să care un elefant prin aer⁶.

În Evul Mediu, aproape nimeni din Europa nu știa cu certitudine dacă în Africa există într-adevăr păsări uriașe, oameni cu un singur ochi sau orice altceva. Maurii ostili locuiau pe coasta mediteraneeană a Africii și puțini erau europenii care îndrăzneau să calce pe acolo; nici vorbă să se îndrepte spre sud, străbătând Sahara. Cât despre încercarea de a naviga de-a lungul coastei de vest a Africii, toată lumea știa că, imediat după ce treceai de Insulele Canare, ajungeai în Mare Tenebros, Marea Umbrelor.

În imaginația celor din epoca medievală [scrie Peter Forbath], aceasta era o regiune grozav de înfricoșătoare [...], în care cerurile zvârlă peste pământ perdele lichide de flăcări, iar apele fierb [...], în care stânci cu șerpi și insule cu căpcăuni îi pândesc pe marinari, în care uriașa mână a Satanei se ridică din genunile fără fund pentru a-i prinde în strânsoare, în care chipurile și trupurile marinarilor se vor înneghi ca dovadă a răzbunării divine pentru nerușinarea lor de a se amesteca în această taină interzisă. Și chiar

dacă ar reuși să supraviețuiască tuturor acestor pericole înfricoșătoare și să navigheze mai departe, ar ajunge în Marea Umbrelor și s-ar pierde pentru totdeauna în aburii și mătza de la capătul lumii.⁷

Abia în secolul al XV-lea, în zorii epocii navigării pe oceane, europenii au început să se aventureze sistematic spre sud, în frunte cu portughezii. În anii '40 ai secolului al XV-lea, constructorii de nave din Lisabona au inventat caravela, o corabie compactă, excelentă la navigarea contra vântului. Deși rareori depășea 30 de metri lungime, această corabie solidă a transportat exploratori în zone îndepărtate ale coastei de vest a Africii, unde nimeni nu știa ce cantitate de aur, mirodenii și pietre prețioase ar putea să existe. Totuși, nu numai pofta de bogății i-a îndemnat pe exploratori. Undeva în Africa, știau ei bine, se afla izvorul Nilului, un mister care îi fascinase pe europeni încă din Antichitate. Ei au fost motivați și de unul dintre cele mai persistente mituri medievale, legenda părintelui Ioan, un rege creștin despre care se spunea că stăpânește peste un imperiu întins din interiorul Africii, unde, dintr-un palat translucid clădit din cristal și pietre prețioase, domnea peste 42 de regi mai slabi decât el, pe lângă centaurii și giganții aferenți. Niciun călător nu a fost vreodată respins de la masa lui din smarald masiv, care putea găzdui mii de oameni. Cu siguranță că părintele Ioan va fi nerăbdător să împartă aceste bogății cu ceilalți frați creștini și să-i ajute să-și găsească drumul mai departe, spre fabuloasa bogăție a Indiei!

Expedițiile portugheze succesive au cercetat tot mai departe, spre sud. În 1482, un căpitan de vas experimentat, pe nume Diogo Cão, a pornit într-o călătorie mai ambițioasă ca niciodată. În timp ce naviga în apropierea coastei de vest africane, a văzut Steaua Polară dispărând de pe cer când caravela sa a trecut de ecuator, și el s-a trezit mult mai departe la sud decât ajunsese orice european înaintea lui.

Într-o zi, Cão a descoperit ceva care l-a uimit. În jurul corabiei sale, marea căpătase o nuanță galben-închis, ca ardezia, iar valuri gălbui-maronii se spărgeau pe plajele din apropiere. Navigând spre gura unui golf larg de câțiva kilometri, caravela sa a trebuit să se lupte cu un curent marin care avea o viteză de opt sau nouă noduri*. Mai mult, gustul apei din jurul corabiei a dezvăluit faptul că era dulce, nu sărată. Cão nimerise în gura de vărsare a unui fluviu uriaș, plin de aluviuni, mai mare decât văzuse vreodată orice european.

* Aproximativ 15-16 km/h (n. red.).

reprezentanți permanenți ai țării lor, ei se vor stabili la curtea regelui Kongo. Sosirea lor a marcat începutul primei întâlniri de durată dintre europeni și o națiune neagră africană.

Regatul Kongo ființa de cel puțin 100 de ani, la momentul sosirii portughezilor. Regele său, ManiKongo, era ales de o adunare alcătuită din șefii clanurilor. La fel ca omologii săi europeni, el stătea pe un tron – în cazul său, un tron lucrat din lemn încrustat cu fildeș. Ca simboluri ale autorității regale, ManiKongo purta un bici din coadă de zebra, la centură îi atârnau piei și capete de animale mici, iar pe cap avea o mică beretă¹¹.

În capitală, regele împărțea dreptatea, primea omagii și își revizua trupele sub un copac mare dintr-o piață publică spațioasă. Oricine se apropia de el trebuia să o facă în patru labe. Sub amenințarea pedepsei cu moartea, nimeni nu avea voie să-l privească mâncând sau bând. Înainte de a face oricare dintre aceste lucruri, un însoțitor lovea între ele două bare de fier și toți cei prezenți trebuiau să se întindă cu fața la pământ.

ManiKongo care domnea în acel moment i-a întâmpinat cu multă căldură pe portughezi. Entuziasmul său i s-a datorat, probabil, mai puțin Mântuitorului despre care i-au povestit oaspeții săi neașteptați, cât ajutorului promis de armele lor fermecate, care scui-pau foc, pentru suprimarea unei supărătoare răzmerițe din provincie. Portughezii au fost bucuroși să-i facă pe plac.

Nou-veniții au construit biserici și școli misionare. Asemenea numeroșilor evangheliști albi care le-au urmat, poligamia i-a oripilat, crezând că această practică îngrozitoare era provocată de mirodeniile din alimentația africanilor. Totuși, în pofida disprețului lor față de cultura Kongo, portughezii au recunoscut fără nicio tragere de inimă că acest regat era un stat sofisticat și bine dezvoltat¹² – cel mai important de pe coasta de vest a Africii Centrale. ManiKongo stabilea guvernatorii pentru fiecare dintre cele cinci-șase provincii și își exercita conducerea printr-o administrație publică elaborată, care includea funcții specializate, precum *mani vangu vangu* sau primul judecător în cazurile de adulter. Deși nu aveau scriere și nu cunoșteau roata, locuitorii prelucrau cuprul în bijuterii și fierul în arme și țeseau îmbrăcăminte din fibre obținute din frunzele palmierului rafie. Potrivit legendei, întemeietorul statului Kongo era un rege fierar, astfel că prelucrarea fierului constituia un meșteșug al nobilimii. Oamenii din regat cultivau igname, banane și diverse alte fructe și legume, creșteau porci, vite și capre. Măsurau distanța în zile de mers pe jos și marcau timpul prin luna

selenară și prin săptămâna de patru zile, a cărei primă zi era una de sărbătoare. Regele percepea taxe de la supușii săi și, asemenea multor altor conducători, controla masa monetară, respectiv scoicile kauri care proveneau de pe o insulă din apropierea coastei, aflată sub autoritatea regală.

La fel ca în multe regiuni din Africa, în regat se practica sclavia. Natura sclaviei africane varia de la o zonă la alta și se modifica în timp, însă cei mai mulți sclavi erau oameni capturați în războaie. Alții fuseseră infractori sau dărnici, ori fuseseră oferiți de familiile lor ca parte dintr-o zestre. Asemenea oricărui sistem ce oferă unor ființe umane puterea totală asupra altor ființe umane, sclavia din Africa putea fi violentă. Unele popoare din bazinul fluviului Congo sacrificau sclavi în ocazii speciale, cum ar fi încheierea unei înțelegeri între căpetenii. Moartea lentă a unui sclav abandonat, oasele sale rupte, toate acestea simbolizau soarta oricui ar fi încălcat acea înțelegere. Unii sclavi puteau fi sacrificați și pentru a însoți sufletul unei căpetenii moarte în călătoria sa pe lumea cealaltă.

Sub alte aspecte, sclavia africană era mai flexibilă și mai milostivă decât sistemul pe care europenii aveau să-l instituie în curând în Lumea Nouă. De-a lungul unei generații sau două, sclavii puteau adesea să-și câștige libertatea ori să fie eliberați, iar oamenii liberi și sclavii se căsătoreau uneori între ei. Cu toate acestea, faptul că a existat un comerț cu ființe umane, indiferent sub ce formă, s-a dovedit a fi catastrofal pentru Africa, deoarece, când și-au făcut apariția europenii, dispuși să cumpere nenumărate corăbii încărcate cu sclavi, au găsit căpetenii africane interesate să vândă.

Nu a durat mult până să apară și cumpărătorii de sclavi. La început, aceștia au sosit în număr mic, dar, ulterior, în urma evenimentelor de peste Atlantic, au dat năvală. În 1500, la doar nouă ani după ce primii europeni au ajuns la Mbanza Kongo, o expediție portugheză a fost abătută de vânt de la curs și a dat peste Brazilia. În câteva decenii, emisfera vestică a devenit o piață uriașă, profitabilă, aproape insașiabilă de sclavi africani. Milioane dintre ei au fost puși să muncească în minele din Brazilia și pe plantațiile sale de cafea, precum și în insulele din Caraibe, în care alte puteri europene au început repede să folosească pământul luxuriant și fertil pentru a cultiva trestie de zahăr.

Portughezii au uitat să-l mai caute, în Regatul Kongo, pe părintele Ioan, căci au fost cuprinși de febra sclaviei. Bărbații trimiși din Lisabona pentru a fi zidari sau profesori la Mbanza Kongo au câștigat în curând mult mai mulți bani

mânând spre coastă convoaie de africani legați cu lanțuri și vânzându-i căpitanilor de caravele care transportau sclavi.

Setea de profituri de pe urma sclavilor i-a cuprins chiar și pe unii preoți, care și-au abandonat predicile, au luat femei negre drept concubine, au ținut ei înșiși sclavi și și-au vândut ca sclavi ucenicii și enoriașii convertiți. Preoții care s-au înstrăinat de turmă și-au respectat, totuși, credința într-o privință: după Reforma Protestantă, au încercat să se asigure că niciuna dintre posesiunile lor omenești nu va ajunge în mâinile protestanților. Cu siguranță că nu era corect, a spus un preot, „ca persoanele botezate în biserica catolică să fie vândute unor oameni care erau dușmanii credinței lor”¹³.

Un sat din apropierea stâlpului de piatră al lui Diogo Cão de pe țărmul sudic al guri de vărsare a fluviului Congo a devenit un port de sclavi din care, în anii '30 ai secolului al XVI-lea, erau expediți peste Atlantic peste 5 000 de sclavi pe an¹⁴. În secolul următor, din Regatul Kongo erau exportati cu aproximație 15 000 de sclavi pe an. Negustorii de sclavi țineau evidențe detaliate despre prada lor. Un inventar din această regiune, care a supraviețuit până în zilele noastre, listează „68 de capete” de sclavi după nume, defecte fizice și valoare bănească, începând cu bărbații, care valorau cei mai mulți bani, și încheind astfel: „Copilă, nume necunoscut pentru că este pe moarte și nu poate să vorbească, bărbat fără valoare și o fetiță callenbo, fără valoare pentru că este pe moarte; o fetiță cantunbe, fără valoare pentru că este pe moarte.”¹⁵

Mulți dintre sclavii trimiși în Americi din gura de vărsare a uriașului fluviu proveneau chiar din Regatul Kongo, iar mulți alții au fost prinși de traficanții africani de sclavi, care au pătruns mai bine de 1 100 de kilometri în interiorul teritoriului, prin cumpărarea lor de la căpeteniile și conducătorii locali. Fiind mânați în marș forțat spre coastă, cu gâturile prinse în juguri de lemn, sclavilor li s-a dat arareori suficientă mâncare. Deoarece convoaiele călătoreau, de obicei, în sezonul uscat, aceștia beau adesea apă stătută. Potecile care duceau spre porturile de îmbarcare a sclavilor au fost, în curând, presărate cu oase care se albeau la soare.

După creștinarea lor așa cum se cuvine, erau îmbrăcați în resturi din pânza groasă în care fuseseră ambalate mărfurile și legați în lanțuri în calele corăbiilor. Majoritatea sclavilor din această regiune au fost trimiși în Brazilia, cel mai apropiat meleag din Lumea Nouă. După 1600, însă, cererea în creștere a ispitit mulți căpitani de navă să întreprindă o călătorie mai lungă, spre coloniile

britanice din America de Nord. Aproximativ unul din patru sclavi importați pentru a lucra pe plantațiile de bumbac și tutun din sudul american și-a început călătoria peste Atlantic din Africa Ecuatorială, inclusiv din Regatul Kongo¹⁶. Limba kikongo, care era vorbită în jurul guri de vărsare a fluviului Congo, reprezintă una dintre limbile africane ale căror urme au fost descoperite de lingviști în dialectul gullah, vorbit astăzi de americanii de culoare de pe insulele din apropierea coastei din Carolina de Sud și Georgia.

Când comerțul cu sclavi de peste Atlantic a început să decimeze Regatul Kongo, națiunea se afla sub conducerea unui ManiKongo pe nume Nzinga Mbemba Affonso, care fusese întronat în 1506 și care a condus țara aproape 40 de ani sub numele de Affonso I. Viața lui Affonso a cuprins o perioadă crucială. Când s-a născut, nimeni din regat nu știa despre existența europenilor. Când a murit, întregul său teritoriu era amenințat de febra vânzării de sclavi pe care o provocaseră aceștia. Affonso a fost un om cu o conștiință de sine zguduitoare, care și-a lăsat amprenta în istorie. Vreo 300 de ani mai târziu, un misionar afirma: „Un indigen din Kongo cunoaște numele a trei regi: cel actual, predecesorul acestuia și numele lui Affonso.”¹⁷

În 1491, când au sosit pentru prima oară portughezii la Mbanza Kongo, acesta era o căpetenie de provincie în vârstă de 30 și ceva de ani. Convertit la creștinism, și-a ales numele de Affonso, și-a luat câțiva consilieri portughezi și a studiat 10 ani cu preoții din Mbanza Kongo. Unul dintre aceștia i-a scris regelui Portugaliei că Affonso „cunoaște mai bine decât noi, profeții, Evanghelia Mântuitorului nostru Isus Hristos, toate viețile sfinților și tot ce ține de sfânta noastră Biserică. Dacă l-ar vedea, Majestatea Voastră ar fi uimită. Vorbește atât de bine și cu atâta încredere în sine, încât mi se pare tot timpul că însuși Duhul Sfânt grăiește prin el. Domnul Meu, el nu face decât să învețe, iar de multe ori adoarme peste cărțile sale și de multe ori uită să mănânce sau să bea pentru că vorbește despre Mântuitorul nostru.”¹⁸ Este greu de spus în ce proporție acest portret elogios a fost inspirat de încercarea preotului de a-l impresiona pe regele portughez sau de încercarea lui Affonso de a-l impresiona pe preot.

Recurgând la limbajul unei epoci ulterioare, regele Affonso I a fost un modernizator. El a depus eforturi să dobândească învățătură europeană, arme și bunuri materiale pentru a-și consolida puterea și a o întări împotriva forței

destabilizatoare a sosirii albilor. Observând apetitul portughezilor pentru cupru, de exemplu, l-a dat în schimbul unor produse europene care l-ar fi ajutat să cumpere supunerea provinciilor îndepărtate. Fiind, în mod evident, un om de o inteligență ieșită din comun, Affonso a încercat să realizeze ceva care era tot atât de dificil în epoca sa pe cât este și în a noastră: să fie un modernizator *selectiv*¹⁹. Era un admirator al bisericii, al cuvântului scris, al medicinei europene, dar și al tâmplăriei, zidăriei și altor meserii care puteau fi învățate de la meșteșugarii portughezi, dar, când omologul său din Lisabona a trimis un emisar pentru a insista asupra adoptării sistemului de legi și a protocolului de la curtea din Portugalia, Affonso nu s-a arătat interesat. Ba chiar s-a străduit din răspuțeri să-i țină la distanță pe prospectori, temându-se de preluarea totală a teritoriului său, dacă europenii găseau aurul și argintul la care râvneau.

Deoarece, practic, tot ce cunoaștem despre această parte a Africii în următoarele câteva sute de ani ne parvine de la cuceritorii săi albi, regele Affonso I ne oferă ceva rar și valoros: o voce din Africa. De fapt, vocea sa este una dintre cele foarte puține din Africa Centrală pe care le putem auzi înainte de secolul al XX-lea. El și-a folosit fluentă în limba portugheză pentru a dicta o serie de scrisori remarcabile către doi regi portughezi succesivi, primele documente cunoscute care au fost compuse de un negru african într-o limbă europeană²⁰. Au supraviețuit câteva zeci de scrisori care îi poartă semnătura, cu înfloriturile regale ale dublei sublinieri. Tonul lor este formal, ca de la un rege la altul, începând, de obicei, cu: „Preaînaltul și preaputernicul prinț și rege, al meu frate [...]” Totuși, nu auzim doar un rege vorbind, ci o ființă umană îngrozită să vadă cum semenii săi sunt luați, în număr tot mai mare, pe corăbiile de sclavi.

Affonso nu a fost un abolitionist. La fel ca majoritatea conducătorilor africani din vremea sa și de mai târziu, și el avea sclavi, și, cel puțin o dată, i-a trimis câțiva sclavi drept cadou „fratelui” său, regele din Lisabona, alături de piei de leopard, papagali și brățări de gleznă din cupru. Totuși, acest schimb tradițional de cadouri între regi i s-a părut lui Affonso că nu avea nimic în comun cu luarea a zeci de mii de supuși, anterior liberi, iar apoi trecuți peste ocean în lanțuri. Iată ce îi scria el regelui Ioan al III-lea al Portugaliei în 1526:

În fiecare zi, negustorii de sclavi ne răpesc oamenii – copii din această țară, fii ai nobililor și vasalilor noștri, chiar persoane din propria noastră familie. [...] Corupția și depravarea sunt atât de răspândite, încât țara noastră